

УДК – 336.71.078.3

Є.В. КРИКАВСЬКИЙ, С.М. ТИХОМІРОВА

Університет банківської справи НБУ, м. Київ

ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ОПОСЕРЕДКОВАНИХ ІНСТРУМЕНТІВ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

У статті розглядаються безпосередньо опосередковані інструменти банківського нагляду, які використовує Національний банк України, а також інспектування, як якісний фактор, що дає змогу оцінити банківську установу у цілому.

In the article directly indirect instruments of banking supervision, which uses the National Bank of Ukraine, as well as inspections as a quality factor, which gives an estimate for the banking institution as a whole.

Ключові слова: банківський нагляд, опосередкований нагляд, інструменти нагляду, інспекційні перевірки.

Постановка проблеми. В даній роботі розглядається опосередковані інструменти банківського нагляду, які використовує Національний банк України для нагляду за дотриманням комерційними банками відповідних встановлених нормативів.

Актуальність даної проблеми полягає в визначенні необхідності вживання заходів з боку регулятора для стабільності банківської системи. Процес опосередкованого нагляду починається зі збору переважно кількісної інформації, що надає можливість органу нагляду оцінити стан справ у банку у минулому та на даний момент.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивченні інструментів банківського нагляду з вітчизняних науковців зробили: Афанасьєв В.Г., Д'яконова І.І., Коваленко В.В., Коренєва О.Г., Міщенко В.І., Степаненко А.І., Яценюк А.П. та інші.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом банківського нагляду є діяльність комерційних банків та пов'язані з нею ризики. Основною засадою регулювання є зваженість встановлених правил між свободою комерційної діяльності та її обмеженням.

Як вказує В. Міщенко, банківський нагляд є системою [5, с. 43], що означає, що банківський нагляд має ряд елементів, що знаходяться у собою у зв'язку. В. Афанасьєв [1, с. 93] розглядає систему, як комплекс заходів для досягнення мети.

Слід погодитися з тим, що всі інструменти банківського нагляду поділяють на опосередковані, або безвізний [5, с. 44], або документарний (в англійській термінології off-site) та безпосередні або інспектування [5, с. 44] (on-site). Хоча опосередковані та безпосередні методи банківського нагляду є як дві сторони однієї монети є продовженням один одного і не можуть бути завершеними окремо та інструменти, які використовуються для проведення нагляду є різними. Таким чином опосередкований нагляд та інспектування є частинами системи банківського нагляду.

Інші автори, як Степаненко А. розрізняють інструменти банківського нагляду за етапами (реєстрація, діяльність, ліквідація) [6, с. 9], що має певний сенс, але найбільш значна частина роботи банківського нагляду, а відповідно і витрати часу органу нагляду здійснюється на етапі здійснення банками банківської діяльності.

Обидві класифікації знайшли своє відображення в організаційній структурі Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків, до якої входять:

- департамент реєстрації та ліцензування банків;
- департамент безвізного нагляду;
- департамент інспектування банків;
- департамент із питань роботи з проблемними банками [2, с. 92].

Отже, звідси витікає, що НБУ класифікує інструменти нагляду як за етапами функціонування банку, так і за принципом безвізні перевірки та перевірки шляхом інспектування.

Основними цілями опосередкованого нагляду є:

- нагляд за розвитком та рівнем ризику в окремих банках, та їх оцінка у порівнянні з іншими аналогічними банками в цільовій групі;
- нагляд за дотриманням банками встановлених нормативів;
- визначення пріоритетності використання ресурсів органу нагляду та для планування інспекцій.

Процес опосередкованого нагляду починається зі збору переважно кількісної інформації, що надає можливість органу нагляду оцінити стан справ у банку у минулому та на даний момент.

Загальна мета збору та аналізу такої інформації – визначення необхідності вживання будь-яких заходів з боку регулятора.

Основні аспекти опосередкованого нагляду зображені на рис. 1:

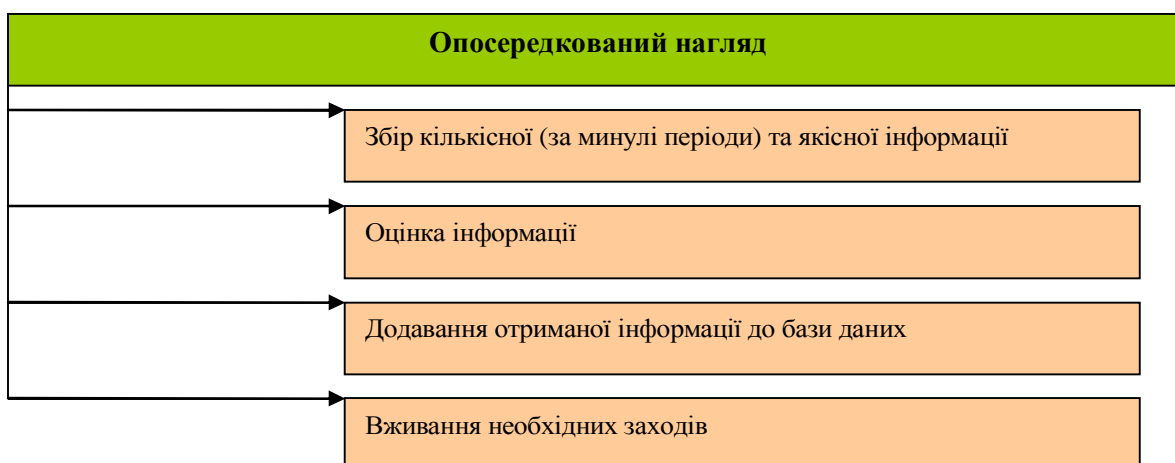

Рис. 1. Аспекти опосередкованого нагляду

Збір інформації органом нагляду має чотири принципові фази:

1. Збір даних/інформації та додавання її до бази даних.
2. Розрахунок співвідношень та лімітів для розрахунку дотримання банками існуючих норм регулювання.
3. Оцінка кожного конкретного банку в межах групи аналогічних банків, порівняння його розвитку з іншими банками для ефективного розподілення ресурсів регулятора для роботи в першу чергу з найслабшими банками.
4. Розширений структурний аналіз, використання кількісних методів, як аналіз сценарію, стрес-тести, так звана система раннього оповіщення, спроба передбачити, чи буде банк прибутковим та відповідати вимогам регулятора в майбутньому. Таке прогнозування набагато збільшує можливості своєчасного прийняття рішень регулятором для запобігання проблем у банку.

На основі даних, які банки подають регулятору, останній розраховує та оцінює такі показники по кожному банку:

- адекватність капіталу (склад та якість капіталу, адекватність, доступ до капіталу, виплати капіталу);
- ліквідність (ліквідні активи, доступ до ринків, планування ліквідності);
- якість активів (склад, концентрація, забезпечення);
- зобов'язання (склад та концентрація);
- прибутки (прибутковість, динаміка прибутковості, плани прибутків, бюджет);
- концентрація ризиків (ключові продукти та ринки, ринкові ризики, ризикові позиції);
- менеджмент (відповідність, склад правління, корпоративне планування та стратегія);
- внутрішня система контролю (процес прийняття рішень, робота ризик-менеджменту, ліміти та стандарти, інформаційні технології, звітування, політика щодо персоналу, розподілення відповідальності, контроль за використанням коштів).

Цей перелік складається як з кількісних, так і якісних елементів, які вимагають різного підходу до звітності та зберігання даних. Деякі елементи звітності подаються щоквартально безпосередньо регулятору, інші на щоквартальній чи щорічній основі, або коли відбуваються певні зміни. За необхідності регулятор може запросити спеціальних звіт з додатковою інформацією для вивчення певних сторін діяльності банку, як наприклад рух активів на позабалансовому рахунку.

Окрім інформації, яка поступає безпосередньо регулятору, додаткова і корисна інформація може бути отримана у переписці з банком, формальне та неформальне спілкування, запити банку на дозвіл поглинання іншого банку, зустрічі з керівництвом банків, зміни у складі акціонерів та ін. Регулярні зустрічі з менеджментом можуть бути також важливим джерелом інформації. Іншим корисним джерелом є публікації доступної інформації, як кварталні, піврічні та річні звіти. Особливо цінним в цьому сенсі є річний звіт, оскільки він має бути підтвердженим аудитом, регулятор повинен мати доступ до аудиторської інформації та прислухатися до думки аудитора. Аудитор виробляє спеціальний звіт щодо питань, замовлених керівництвом банку, якщо такі є. Загалом регулятор повинен тісно співпрацювати як з зовнішніми, так і з внутрішніми аудиторами. В деяких країнах Євросоюзу аудитор бере на себе деякі задачі органу нагляду.

Обмін даними між банком та регулятором відбувається як в електронному вигляді (з використанням електронного підпису), так і в паперовому. В деяких випадках дані подаються одночасно в двох формах.

Для адекватної оцінки даних від різних за розміром банків та для порівняння банку з іншими в певній групі як правило розраховуються співвідношення однієї величини до іншої. Саме співвідношення дозволяють встановлювати регулятору одні й ті самі вимоги до різних банків. Як наприклад співвідношення адекватності капіталу, чи співвідношення ліквідності. Також співвідношення стають відправною точкою для розуміння

фінансового стану банку. Вони використовуються для визначення банківської прибутковості, капіталу, динаміки (ріст чи падіння), структура балансу та маржа. В табл.1. подані величини, які використовуються центральними банками багатьох країн ЄС.

Таблиця 1

Співвідношення, що визначають діяльність банку

Група показників	Показник	Формула для розрахунку
Прибутковість	Рентабельність власного капіталу (ROE)	Чистий прибуток / капітал
	Рентабельність активів (ROA)	Чистий прибуток / загальні активи
	Чиста процентна маржа	Чистий процентний дохід / активи, що дають процентний дохід
	Операційний прибуток/загальні активи	Операційний прибуток (не включаючи забезпечення) / загальні активи
Продуктивність	Співвідношення затрат до прибутків	Операційні витрати / операційний прибуток
	Співвідношення затрат до активів	Операційні витрати / загальні активи
	Витрати на персонал до загального прибутку	Витрати на персонал / загальний прибуток
Структура доходів	Процентний дохід до загального доходу	Процентний дохід / загальний дохід
	Дохід від комісій до загального доходу	Дохід від комісій / загальний дохід
	Дохід від трейдингу до загального доходу	Дохід від трейдингу / загальний дохід
	Непроцентний дохід до загального доходу	Непроцентний дохід / загальний дохід
Маржа	Валова процентна маржа	Валовий процентний дохід / середні активи
	Комісійна маржа	Дохід від комісій / середні активи
	Маржа трейдингу	Дохід від трейдингу / середні активи
	Маржа доходів	Сума процентного, комісійного та трейдингового доходів / середні активи
	Маржа операційних витрат	(Витрати на персонал плюс адміністративні витрати) / середні активи
	Маржа операційного результату	(загальний дохід мінус операційні витрати) / середні активи
	Маржа забезпечення ризиків	Витрати на забезпечення / середні активи
	Маржа прибутку до оподаткування	Прибуток до оподаткування / середні активи

В той час, коли опосередкований нагляд дозволяє в першу чергу робити кількісну оцінку діяльності кредитних установ, інспектування дає можливість оцінити такі якісні фактори, як якість менеджменту, процесів та процедур, організації та ін. орган нагляду не міг би отримати повну картину стану справ у банку.

Безпосередні перевірки може проводити як той самий відділ, що й опосередкований, так такі відділи можуть бути рознесені. Але необхідно забезпечити повний та постійний обмін інформацією, оскільки інакше орган нагляду не зможе отримати достатню інформацію про стан справ в підконтрольних банках.

Головні задачі інспекційних перевірок такі:

По-перше такі перевірки дають можливість краще зрозуміти діяльність банку, оцінити рівень менеджменту та банківських процедур. По-друге це дає можливість оцінити систему управління ризиками, дотримання нормативів та має відповідну систему управління та контролю.

Окрім цього виїзні перевірки дають змогу перевірити точність інформації, яка надається банком у звітності ті іншої інформації, яка надається комерційним банком центральному.

Як показано на рис. 2. Перевірки поділяються на планові, що включені в календарний план роботи органу нагляду, та проводяться по основним напрямкам діяльності банку або по декільком визначним напрямкам.

Тематичні перевірки проводяться паралельно, як правило, в групі подібних банків, або за певними напрямками роботи, як наприклад зміна керівництва, впровадження нових систем, технологічних рішень тощо.

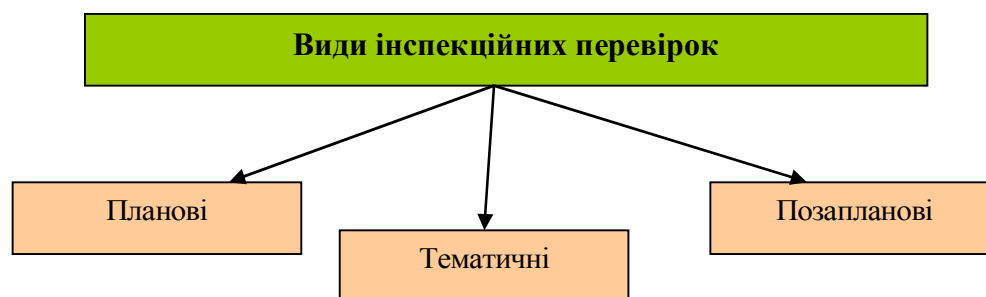

Рис. 2. Види інспекційних перевірок

Позапланові перевірки проводяться у разі необхідності оцінки кризових явищ або зовнішніх загроз. Такі перевірки не включені в календарний план органу нагляду.

За результатами перевірки орган нагляду повинен визначити і дати оцінку якості системи управління ризиками. Якість управління ризиками можна поділити на такі групи:

Сильне – це ефективне виявлення та контроль усіх основних видів ризику, що відповідають діяльності банку. Вище керівництво банку бере участь в управлінні ризиками та забезпечує політику щодо ризиків, яку вони затверджують та постійно контролюють. Запроваджена система моніторингу ризиків. Механізми управління ризиками відповідають масштабу та видам діяльності банку. Немає жодних значних виключень їх затвердженої політики та процедур банку, що могли б призвести до значних збитків.

Адекватне – система управління ризиками в цілому ефективна, але не позбавлена деяких недоліків. Банк здатний відшукати та усунути недоліки власної системи управління ризиками. В цілому контроль з боку керівництва, моніторинг, звітність та системи управління інформацією вважаються ефективними та забезпечують безпечну та стабільну роботу. Нагляд з боку національного банку не вимагає більшої, ніж зазвичай уваги.

Слабке – стандартне управління ризиками відсутнє. Тому потрібний більш значний нагляд з боку центрального банку. Погане управління ризиками може значно вплинути на стабільність та надійність банку у разі відсутності необхідних заходів.

Сумарна оцінка за кожним суттєвим видом діяльності визначається як співвідношення граничного рівня ризику та показника якості управління ризиками щодо цього виду діяльності. Наприклад іпотечне кредитування комерційної нерухомості пов'язане з високим рівнем ризику, але можуть бути скомпенсовані жорсткими процедурами, вимогами до забезпечення, підсиленням моніторингом та системами раннього попередження. За наявності таких умов кредитний портфель може бути оцінений як адекватний [3, с. 67].

Інспекційна перевірка повинна бути незалежною. Для цього потрібно дотримання ряду вимог. По перше інспектори не повинні бути під будь-яким зовнішнім впливом, в тому числі з боку керівництва банку та/або політиків. Для запобігання непорозумінням протягом перевірки робочі зустрічі з керівництвом банку повинні проводити не менше двох інспекторів. Принцип роботи в парі дозволяє запобігати помилкам. В робочій групі повинен бути керівник, який, окрім координації дій є головною контактною особою для банку, що перевіряється, що дозволяє уникати дублювання та непорозумінь з боку вимог органу нагляду. Для збереження незалежності та виключення зловживань рекомендується час від часу змінювати склад інспекційних груп.

Попереднє повідомлення про перевірку – це офіційне повідомлення банку про майбутню перевірку, її мету та дату початку.

Для забезпечення результативності перевірок необхідно враховувати, що під час перевірки банк проводить свою звичайну діяльність і потрібно як найменше втручатися в оперативну діяльність банку.

Основні принципи, яких повинна дотримуватися інспекційна група такі:

- це залежна перевірка внутрішніх документів, обліку, звітності та операцій банку, яку банк сам провести не може;
- контакти з керівництвом та персоналом банку мають бути належно організовані та сплановані;
- інспектування мають проводити кваліфіковані спеціалісти, що знають операції у підконтрольному банку та мають відповідну банківську практику в цілому;
- виявлені факти повинні бути доведені до відома керівництва та відповідного персоналу банку як найшвидше;
- висновки, що зроблені у ході перевірки повинні бути відображені у акті перевірки;
- у випадку, коли у ході перевірки з'ясовані суттєві недоліки або порушення нормативних актів, повинні бути вжиті заходи впливу щодо банку в адміністративному та/або кримінальному порядках [4].

Результат перевірки залежить від наявності необмеженого доступу до всіх необхідних документів та права їх копіювати. Значний обсяг інформації, що належить перевірці вимагає використання інформаційних технологій. Наприклад інспекція виявить бажання перевірити систему управління ризиками, то вони можуть ввести в систему свої дані і порівняти вихідний результат з тим, що вони вважають відповідним.

Висновки. Отже можемо зробити висновок, що НБУ класифікує інструменти нагляду як за етапами функціонування банку, так і за принципом безвізної перевірки та перевірки шляхом інспектування. Процес опосередкованого нагляду починається зі збору переважно кількісної інформації що надає можливість органу нагляду оцінити стан справ у банку як у минулому, так і на даний момент. З іншого боку інспектування дає можливість оцінити такі якісні фактори, як якість менеджменту, процесів та процедур організації тощо.

Література

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М., 1980 – 74 с.
2. Д'яконова І.І. Банківський нагляд і регулювання: світовий досвід / І.І. Д'яконова // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 12 (78). – С. 12-18.
3. Иода Е.В. Классификация банковских рисков и их оптимизация / Е.В. Иода, Л.Л. Мешкова, Е.Н. Болотина ; под общ. ред. проф. Е.В. Иода. – [2-е изд., испр. перераб.]. – Тамбов : ТГТУ, 2002. –120 с.
4. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках : затверджено постановою Правління НБУ № 98 від 28.03.2007 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
5. Банківський нагляд : навчальний посібник / В.І. Міщенко, А.П. Яценюк, В.В. Коваленко, О.Г. Коренева. – К. : Знання, 2004. – 406 с.
6. Степаненко А.І. Банківський нагляд в Україні / Анатолій Іванович Степаненко. – Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. – Київ, 2004.

Надійшла 8.9.2010 р.

УДК 336.22.02: 336.11

О.В. БАРАНЕЦЬКА

ПВНЗ «Хмельницький економічний університет»

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ФІСКАЛЬНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ТА ФІСКАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ

У статті відображено можливі напрямки покращення стану фіскальної безпеки держави за рахунок різних показників. Показано модель взаємозалежності між фіскальним потенціалом та фіскальною безпекою.

The article shows possible areas of improvement of fiscal security through various indicators. The essence of interdependence between fiscal capacity and fiscal security.

Ключові слова: фіскальна безпека держави, фіскальний потенціал.

Постановка проблеми. Проблема досягнення належного рівня фіскальної безпеки має серйозний макроекономічний, соціальний та стратегічний підтекст, оскільки чимало країн за умови фінансової кризи опинилися на межі дефолту, стикнулися із проблемою масштабних бюджетних дефіцитів та боргових навантажень на бюджет, непрацюючою банківською системою, що має негативний відбиток при реалізації філогенетичного і онтогенетичного змісту безпеки. Тому забезпечення прийняттого рівня фіскальної безпеки держави у посткризовий період є першочерговим до вирішення завданням, оскільки допоможе реалізувати «...усунення різноманітного роду деліктів у фіскальній сфері, допоможе ліквідувати рецесію економіки країни та уникнути соціально-економічного колапсу» [1, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними ідеологами у напрямку дослідження проблем забезпечення національної безпеки та її складових серед українських та російських науковців такі як: Л. Абалкін [2], О. Барановський [3], І. Білько [4], М. Єрмошенко [5], А. Куклін [6], О. Ладюк [7], А. Сухоруков [7], А. Татаркін [6], В. Шлемко [4] та інші; проблематика фіскальної сфери висвітлена у працях І. Крисоватого [8], І. Луніної [9], І. Луцика [8], В. Мельника [10], Ц. Огня [11].

Нерозв'язані раніше частини загальної проблеми. Досліджуючи різноманітні фіскальні делікти, які чинять деструктивний вплив на фінансовий стан країни, що негативно відображається на досягненні її національної безпеки, варто виокремити можливі шляхи покращення стану фіскальної безпеки держави. Задля вирішення даної проблематики потрібно дослідити залежність стану фіскальної безпеки від ряду показників, які впливають на рівень її забезпечення, що дасть змогу правильно маніпулювати даними показниками, маючи за мету підвищити рівень фіскальної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою статті є відображення моделі взаємозалежності між фіскальним потенціалом та фіскальною безпекою держави.

Вклад основного матеріалу. Рівень фіскальної безпеки держави потрібно вміти не тільки оцінювати станом на поточний час, чи в попередні періоди, а й планувати на наступні періоди, принаймні на наступний фінансовий рік. Поліпшувати стан фіскальної безпеки можна за рахунок різних показників, але основних з них можна виділити три.

По-перше, це розвиток економіки, а саме її основний макроекономічний показник ВВП. Оскільки ВВП